

УДК 323.12-047.37:327(477.87)

DOI: 10.24144/2078-1431.2021.2(27).36-44

Петро Токар,
кандидат соціологічних наук,
науковий співробітник Інституту
євроінтеграційних досліджень,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій,
директор НДІ міграції і демографії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
почесний професор ЄНУ ім. Л.М.Гумільова (Казахстан)

МІЖЕТНІЧНА КСЕНОФОБИЯ І ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ: НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЄВРОСОЮЗУ

Процес глобалізації, утворення конфліктів, посилення міграції та зростання кількості біженців сприяє залученню до міжкультурної комунікації величезних мас людей, що належать до різних географічних і культурних ареалів, соціальних, національних і конфесійних груп. Довід останніх десятиліть продемонстрував неспроможність багатьох етнонаціональних концепцій, що ґрунтуються на неминучості стирання етнічних відмінностей і зниженні міжнаціональної напруженості під впливом глобалізації, індустріалізації й урбанізації. Навпаки, збільшення можливостей вільного волевиявлення народів і демократизація суспільства лише загострюють етнічну самосвідомість. Інтеграційним та асиміляційним процесам, тісно пов'язаним з глобалізацією, протистойть дезінтеграційна сила етнічної і конфесійної нетерпимості, яка в умовах міграційних криз 2015-2016 і 2021 років та глобальної пандемії ще гостріше проявилася. Тому формування позитивних реалій сучасного демократичного суспільства можливе тільки на основі досягнення толерантних стосунків, передусім у посттоталітарних країнах.

Для глибшого розуміння явища міжетнічної ксенофобії, причин і умов його проявів, вивчення досвіду профілактики цього глобального «захворювання» на планеті у статті здійснено аналіз цієї проблеми у 15 країнах і трьох великих регіонах, окреслено кращі практики запобігання поширенню міжетнічної ксенофобії в країнах Євросоюзу, Україні та Російській Федерації.

Ключові слова: ксенофобія, Євросоюз, Україна, Росія, конфлікти.

The existence and development of the state as a multinational, democratic, legal society and ensuring its national security and territorial integrity are possible only if the preservation of interethnic peace and the achievement of social harmony. The process of globalization, conflict formation, increased migration and an increase in the number of refugees contributes to the involvement in intercultural communication of huge masses of people belonging to different geographical and cultural areas, social, national and religious groups. The experience of recent decades has demonstrated the failure of many ethno-national concepts based on the inevitability of erasing ethnic

differences and reducing interethnic tensions under the influence of globalization, industrialization and urbanization. On the contrary, increasing the opportunities for free will of peoples and democratizing society only exacerbate ethnic identity. Integration and assimilation processes, closely related to globalization, are opposed by the disintegration force of ethnic and religious intolerance, which has become even more acute in the context of a global pandemic. Therefore, the formation of positive realities of modern society is possible only on the basis of achieving tolerant relations, especially in post-totalitarian countries.

To better understand the phenomenon of interethnic xenophobia, the causes and conditions of its manifestations, study the experience of prevention of this global "disease" on the planet, the article analyzes this problem in 15 countries and three large regions, outlines best practices to prevent the spread of interethnic xenophobia in the EU, Ukraine and Of the Russian Federation.

Keywords: *xenophobia, European Union, Ukraine, Russia, conflicts.*

Актуальність теми полягає в тому, що навіть в умовах забезпечення необхідної нормативно-правової бази протидії поширенню цим явищам у найбільш розвинутих країнах світу рівень ксенофобських та інших проявів нетерпимості не знижується, а зростає. Це свідчить про те, що, «попри зовнішню схожість природи такого явища, в кожній країні, навіть регіоні, цей феномен має свої особливості і чітке національне забарвлення» [1]. Чимало ксенофобних рис набувається у дорослому віці і мають не лише особистісний чи міжособистісний характер, а й груповий, сягаючи масового і навіть міждержавного масштабу. Тут задіяно багато чинників, тому сутність явища потребує належного конкретного дослідження з огляду на їхні особливості як у ЄС в цілому, так і в окремих країнах зокрема.

Наукова новизна дослідження. Ксенофобією у загальних уявленнях називають неприйняття іншої раси або способу життя, коли ми не готові приймати існування того, до чого не звикли.

Страх, обережність перед чимось новим - природні. Спочатку це допомагало людині вижити. Але у цивілізованому суспільстві прийнято аналізувати свої інстинкти, щоб розуміти, чи дійсно нашому життю щось загрожує, якщо перебуватимемо поруч з цим незрозумілим і чужим, чи ні. Зауважимо, що природа цієї «хвороби» є різною, а саме явище може набувати масового характеру.

Виокремлюють такі **види ксенофобії: Расова/Етнічна.** Сюди можна віднести расизм, етнофобії, антисемітизм, синофобію (ненависть до китайців) та ін.

Релігійна - конфлікти між представниками християнських, іудейських і ісламських релігійних напрямів.

Територіальна. Тут може мати місце як неприязнь до іноземців у цілому, так і місцеве розділення, наприклад ворожнеча підлітків з сусідніх вулиць або угруповань з різних районів міста, сусідніх сіл, футбольних фанатів.

Соціальна - розділення суспільства за будь-якою ознакою - від фінансового становища до культурних переваг і зовнішнього вигляду. На-

сторожена реакція на несхожих людей біологічно нормальна. У людини відмінності, пов'язані з мовою, традицією, культурою, одягом, зачіскою, релігією, можуть створювати зовнішнє враження іншого виду і включати цей механізм ворожості. На думку етнологів, расове і національне неприйняття має у своїй основі збої поведінкової програми, розрахованої на інший випадок - видові і підвидові відмінності. На думку В.Р. Дольника, «ксенофобія є збоєм генетичного механізму, що пояснює її ірраціональність і несхильність до раціональних аргументів» [2]. На початку ХХ століття до так званих «великих ксенофобій» належали відомі концепції «світової єврейської змови» і «жовтої небезпеки». При цьому обидві ці фобії могли зливатися в єдину теорію світової змови. Згодом їх витісняють концепції «ісламської загрози» і «нашестья мігрантів». Проте зустрічаються й інші варіанти використання концепцій «великих ксенофобій», наприклад, уявлення про те, що «пастка цивілізацій» на чолі з євреями переслідує мету пригнічення «ісламського світу» перед подальшим протистоянням з «жовтою цивілізацією».

Ми використовуємо терміни «націоналізм» і «ксенофобія» у їх вузькому значенні, маючи на увазі етнічний (а не цивільний) націоналізм і етнічну (а не соціальну) ксенофобію. Загалом можна констатувати, що коли нинішній шлях зміцнення монокультурних і моноетнічних держав суперечить тенденціям сучасного глобального світу, свободі пересування, то в цьому русі починають з'являтися насильницькі методи, що показав досвід впровадження карантинних умов у багатьох країнах.

Мета, об'єкт та предмет дослідження. Мета дослідження - соціолого-політологічний аналіз наявного досвіду запобігання поширенню міжетнічної ксенофобії на основі кращих практик Євросоюзу та низки інших країн.

Об'єктом дослідження слугуватиме діюча система запобігання поширенню міжетнічної ксенофобії у Євросоюзі та обраних країнах, а **предметом** - зміст практик органів влади та інститутів громадянського суспільства щодо запобігання поширенню міжетнічної ксенофобії.

Досвід країн-членів Євросоюзу.

Що стосується організації боротьби з проявами насильницького екстремізму, то у більшості країн ЄС ми побачимо наочний приклад для світу, як краще вибудувати систему боротьби з тероризмом. Однак цього не можна сказати про протидію та запобігання тим чи іншим видам ксенофобії, тим більше етнічній, і на це є вельми об'єктивні причини. Натомість спостерігаємо ситуацію, що ксенофобія і нетерпимість у Європі зростають, особливо в останні роки, насамперед через хвилі біженців, низку терактів і активність націоналістів та політичних партій, особливо праворадикальних. Такий висновок підтверджують правозахисники з Ради Європи та експерти ООН. Так, експерти Комісії Ради Європи з протидії расизму та нетерпимості (ECRI) виділяють три основні тенденції, які викликали найбільше занепокоєння і інтерес ECRI [2]:

- спроби влади в європейських країнах інтегрувати прибулих у ході небаченої кризи біженців;

- зростанням ксенофобії у своїх політичних інтересах користуються політики - популісти, особливо під час виборчих кампаній;
- спроби країн протистояти радикальному ісламізму і тероризму.

Тим часом інтеграція прибулих мігрантів проходить повільно, рівень нетерпимості в суспільстві зростає, а дії влади щодо забезпечення національної безпеки у ряді випадків знаходяться на межі порушення прав людини, підкреслюється в тій же доповіді Ради Європи. Зростання нетерпимості експерти ECRI фіксують стосовно всіх основних соціальних груп. Часто її предметом є: ісламофобія, антисемітизм, гомофобія, ненависть до циган і чорношкірих.

Завдання, які також тоді визначав ECRI, - боротися з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом і нетерпимістю на рівні великої Європи та з точки зору захисту прав людини. Дії ECRI включають усі необхідні заходи щодо боротьби з насильством, дискримінацією і забобонами, з якими стикаються окремі особи або групи осіб за ознакою раси, кольору шкіри, мови, релігії, громадянства, національного або етнічного походження, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Члени ECRI призначаються на основі їх глибоких знань в області боротьби з нетерпимістю, володіють високим моральним авторитетом і визнаним досвідом боротьби з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом і нетерпимістю, є неупередженими та не отримують вказівок від свого уряду.

У Глобальному індексі тероризму (Global Terrorism Index) за листопад 2019 року звертається увага на зростання проявів ксенофобії на Заході. Згідно з названим вище документом, за останні 5 років кількість злочинів на ґрунті етнічної та релігійної неприязні в країнах Західної Європи зросла на 320 відсотків. Дані опитування, проведеного американським науково - дослідним центром Pew Research Center, показують, що західноєвропейські християни більш негативно ставляться до іновірців або іноземців, ніж атеїсти. Люди, що ідентифікують себе як християни, частіше мають негативні погляди на іммігрантів, мусульман і євреїв, вказується у звіті Pew Research Center, опублікованому 29 травня 2017 року [4]. Так, 49 відсотків практикуючих християн і 45 відсотків, що не практикують християнство, опитаних у 15 європейських країнах, заявили, що іслам не пов'язаний з їх національною культурою і не відповідає їх цінностям. Серед людей, які не належать до жодної конфесії, таку думку висловили 32% респондентів. У Німеччині схожої точки зору дотримуються 55% практикуючих християн, при тому, що інші показники аналогічні середньоєвропейським.

Така ж картина спостерігається і в питаннях імміграції. Те, що вона повинна бути скорочена, заявили відповідно 40% практикуючих, 37% непрактикуючих християн і 28% невіруючих. Трохи краща ситуація з євреями. Проте 14% практикуючих християн, 19%, що не практикують, і 7% відсотків людей без конфесії не хотіли б мати євреїв у своїй родині. Крім того, має місце суперечність між очікуваннями соціуму і реаліями, між потребами соціальної адаптації іммігрантів та асиміляційною моделлю інтеграції, а також між асиміляційною моделлю інтеграції і небажанням

асимілюватися дедалі більшої кількості іммігрантів. Це вже не тільки провал політики інтеграції, а й криза національної держави! Іншими словами, європейські традиції, на основі яких століттями формувалися національні держави, увійшли в протиріччя з небажанням асимілюватися частини представників т.зв. «нових» меншин.

Саме тут закладено основи конфлікту. Держава збудувала жорсткі рамки, за межами яких на початок ХХІ ст. виявилися всі ті, кого умовно можна назвати жертвами глобалізації і військових конфліктів - вони не хочуть змінювати свою ідентифікацію і вважають за краще виховувати дітей в традиціях своїх предків, але за низки причин були змушені покинути країну свого народження. В умовах жорстких інтеграційних правил ця група вважала за краще самоізолюватись. Причому мова не так про іммігрантів першого покоління, як про великі компактні групи іммігрантів другого і навіть третього покоління, яких держава залишає в ідеологічному та культурному вакуумі. Проблема полягає також у тому, що вони сприймають Європу як свою батьківщину (адже друге і третє покоління іммігрантів народилося тут), але прагнуть змінити ідентичність європейців так, щоб вона відповідала їхнім традиційним уявленням.

Це створює основу для зростання ксенофобії, взаємної неприязні, дискримінації та посилення впливу екстремістських груп з обох сторін [3]. Держава, замість того, щоб виробити нову національну й інтеграційну політику, що забезпечує інтереси усіх груп населення, категорично не бажає відмовитися від політики асиміляції, але періодично йде на різного роду символічні поступки, типу заборони на встановлення різдвяних ялинок у районах зі значним мусульманським населенням та продаж спиртного в тих районах, введення халяльного харчування в загальноосвітніх державних школах, де навчається багато мусульман тощо. Все це лише створює додаткові умови для «геттоїзації» громад і збільшує міжобщинну роз'єднаність і ворожнечу.

За таких умов у влади виникає спокуса відмовитися від ще однієї ліберальної цінності - права вибору. Зокрема вибору між добровільною асиміляцією і збереженням прихильності до своєї культури і традицій для іммігрантів, національних і релігійних меншин. В окремих країнах, особливо тих, де до правлячої коаліції входять праворадикали-націоналісти, влада прагне позбавити меншини такого вибору і нав'язати їм насильницьку асиміляцію.

По суті справи, європейська ідея могла б допомогти вирішити цю проблему, але спроби керівництва ЄС рухатися в напрямі федерації та, у перспективі, створення єдиної багатонаціональної держави європейців, наштотують на протидію держав-членів, чий уряди виявилися не готові пожертвувати своїми національними традиціями й інтересами. Тому коли ми говоримо про успіхи правлячих еліт у боротьбі за голоси націоналістично налаштованих виборців, то завжди це супроводжується запозиченням ультраправої ксенофобської риторики. Насправді ж це відмова від ідеї єдиної Європи, вільної від расових та інших забобів і об'єднаної спільною європейською ідеологією.

Однією з успішних практик щодо запобігання расизму та ксенофобії в Європі є проєкт I Get You (Я розумію тебе). Це громадська організація, що має на меті поширювати і поліпшувати культуру гостинності в Європі, створюючи інклюзивні спільноти, в яких цінують кожного. I Get You була заснована JRS Europe в 9 європейських країнах з метою виявлення ініціатив з побудови спільнот для місцевих мешканців і біженців. Дослідницька сторона проєкту дозволяє аналізувати і порівнювати ініціативи по всій Європі. Члени організації складуть картографічний звіт, а потім проведуть співбесіди з учасниками самих ініціатив, щоб зібрати ще більше даних. Відтак 9 національних і один європейський звіт буде видано і поширено серед політиків і практиків для підвищення обізнаності про передову практику. У 9 країнах Європи, що беруть участь у програмі I Get You, було нанесено на карту 315 СВІ. СВІ були нанесені на карту з розбивкою по країнах: 37 у Бельгії, 50 у Німеччині, 31 в Іспанії, 55 у Франції, 14 у Хорватії, 62 в Італії, 20 на Мальті, 31 в Португалії і 15 у Румунії.

Проєкт I Get You також продемонстрував існування в Європі позитивного контрнарративу порівняно з негативним зображенням мігрантів, викликаним ксенофобією і расизмом. Ці зусилля були ініційовані, головним чином, громадянським суспільством, яке створило простір для зустрічей, а також заходами і послугами для місцевих громадян і вимушених мігрантів, які збиралися разом і ділилися спільним досвідом. Висновки I Get You показують, що хоча СВІ зазвичай невеликі за розміром з точки зору фінансових ресурсів, кількості учасників і місцевих спільнот, вони можуть мати великий вплив на життя окремих людей. Втім, існує набагато більше ініціатив, що виконують аналогічну роботу у спільнотах. Також ймовірно, що ще більше їх буде у найближчі місяці і роки, оскільки Європа інтегруватиме новоприбулих у своє суспільство, у свою чергу навчаючись у них. I Get You також порушив низку питань, на які належить відповісти на наступному етапі дослідження:

- які типи ініціатив і дій сприяють найбільш значущим зустрічам між вимушеними переселенцями і місцевими жителями, побудові взаєморозуміння і протидії расизму та ксенофобії;
- які якості і характеристики ініціатив допомагають вимушеним мігрантам інтегруватися у місцеве співтовариство;
- які типи ініціатив мають найбільший вплив на місцевих жителів, мобілізуючи вітати вимушених переселенців;
- у який спосіб політики можуть краще підтримувати існуючі ініціативи на низовому рівні і заохочувати розробку нових.

Заслуговує на увагу досвід у протидії поширенню ксенофобії багатьох країн, у тому числі і з огляду на негативні його наслідки та рецидиви в цій тонкій і чутливій справі. Про цей досвід у більш систематизованому вигляді ми вже публікували матеріали [4], подальше вивчення та аналіз і застосування кращого досвіду протидії ксенофобії у країнах Євросоюзу продовжимо, а також плануємо здійснювати таку роботу і щодо країн інших регіонів світу.

Виходячи із викладеного вище, **пропонуємо рекомендації**, зосереджені на таких підходах:

- утворення глобальної єдиної системи на глобальній основі і світового порядку не є демократичним, навпаки, загрожує свободам і правам людини;
- єдиною світовою організацією, яка рухається у цивілізованому напрямі із збереженням прав і свобод людини, є, на нашу думку, Європейський Союз, інститути якого побудовані на законах збереження прав і свобод людини і який під час пандемії разом із національними державами прагнув їх дотримуватися;
- цінним є досвід Євросоюзу як наднаціонального федеративного утворення з новою імплементованою системою захисту прав своїх громадян та капіталу на всій території щодо вільного їх пересування та збереженою системою прав національних держав, збалансованих та інтегрованих у єдине утворення ЄС, що довів свою надійність і життєвість у глобальній кризовій ситуації;
- шлях до майбутнього мав би базуватися на збалансованому підході щодо подальшої розбудови світової системи, яка би максимально враховувала специфіку національних держав та утворення наднаціональних міжнародних структур, організацій і федерацій на принципах добровільної інтеграції та непримусового входження (асиміляції) національних, релігійних, регіональних та інших представництв і окремих громадян, мігрантів чи біженців у нові соціальні спільноти. Цей підхід має бути цивілізований і збалансований з урахуванням досвіду країн-членів ЄС та їх помилок. Процес цей тривалий і має чимало викликів, ризиків і загроз, але йому повинні передувати ґрунтовні наукові дослідження та рекомендації за їх результатами.

Одним із таких прикладів є дослідження, що його проводив Ужгородський національний університет у співпраці з Національним інститутом раку США, Оклендським, Мічиганським та Корнельським університетами та Пекінським геномним інститутом. Дослідження проливає світло на загальну картину різноманітності серед геномів українців, його треба продовжувати в інтеграції з суспільними науками. Керівник цього дослідження український науковець Тарас Олексик наголошує: «До цього часу вважалося, що Східна Європа – це те саме, що й Західна, тому нема потреби для неї щось особливе придумувати. Ми хочемо ці стереотипи зруйнувати і показати, що саме українська популяція є відмінною, у тому числі і від Росії, і від Німеччини, і від Естонії, від інших європейських популяцій і заслуговує на особливу увагу» [6]. Другий етап цього проєкту, що фінансується Європейським Союзом, реалізують два виші – Ужгородський національний університет – з українського боку та університет міста Арад – з румунського.

Наші науковці намагаються привернути увагу міжнародної спільноти до того, що українська популяція є великою, вона важлива, її варто вивчати, зважаючи на її історію, її особливість, унікальність [7]. Геномна різноманітність України є важливим ключем до просування сучасних геномних досліджень популяційної історії Європи, адже Україна розташована на

перехресті ранньої міграції сучасної людини і експансії індоєвропейців на захід, являє собою наслідки багатовікової міграції, змішування, демографічних і селективних процесів [7].

Тож важливо результати такого унікального дослідження продовжити, верифікувати до міждисциплінарних наукових досліджень, зокрема суспільних наук. Смысл головного висновку - ми різні, а з іншого, цивілізаційного боку, - усі ми на 99 відсотків однакові і, зберігаючи свої національно-культурні особливості, зможемо знаходити спільну мову, адже належимо до єдиної людської раси. Керуючись таким переконанням, спільно з дослідниками із наукових установ, із закладів вищої школи та наукових установ країн ЄС слід здійснювати нові дослідження і спонукати органи влади, у т.ч. глобальної, до використання їх результатів в умовах поділу життя на до і після коронавірусу, задля формування нової післякризової свідомості у населення ЄС і світу, вміння знаходити порозуміння серед людей без насильства і ксенофобії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Регулирование этнополитической конфликтности и поддержание гражданского согласия в условиях культурного разнообразия: модели, подходы, практики / Аналитический доклад / отв. ред. И.С. Семенов. М.: ИМЭМО РАН, 2017. 229 с.
2. Дольник В. Р. Непослушное дитя биосферы. СПб., 2003. С. 72-75. URL: <http://www.oecd.org/>. (Дата звернення: 19.08.2020).
3. URL: <https://www.dw.com/ru/европейские-христиане-большие-ксенофобы-чем-атеисты/a-43985911> Европейские христиане большие ксенофобы, чем атеисты. (Дата звернення: 17.05.2021).
4. Токар П. Запобігання поширенню міжетнічної ксенофобії на основі кращих практик країн ЄС та України: соціолого-політологічний аналіз // Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць / ред. кол. І.В.Артёмов (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2021. Вип. 1-2 (23-24). С. 92-102.
5. URL: <https://www.biorxiv.org/content/10.1101/2020.08.07.238329v3> (Дата звернення: 21.05.2021).
6. URL:<https://academic.oup.com/gigascience/article/10/1/giaa159/6079618?searchresult=1> (Дата звернення: 21.05.2021).
7. URL:<https://academic.oup.com/gigascience/article/10/1/giaa159/6079618?searchresult=1>. (Дата звернення: 21.05.2021).

REFERENCES

1. Semenenko, Y. S. (2017). Rehulyrovanye etnopolitycheskoi konflyktnosty y podderzhanye hrazhdanskoho sohlyasyia v uslovyiakh kulturnoho raznoobrazyia: modely, podkhody, praktyky [Regulation of ethno-political conflict and maintaining civil harmony in the context of cultural diversity: models, approaches, practices]. *Analytycheskyi doklad- Analytical report*. M.: YMÉMO RAN [in Russian].

2. Dolnyk, V. R. (2003). *Neposlushnoe dytia byosfery [Naughty child of the biosphere]*. SPb [in Russian].
3. Yevropeyskiye khristiane bol'shiye ksenofoby, chem ateisty [European Christians are more xenophobic than atheists]. *www.oecd.org*. Retrieved from <http://www.oecd.org/> [in Russian].
4. Tokar, P. (2021). Zapobihannya poshyrennyu mizhetnichnoyi ksenofobiyi na osnovi krashchykh praktyk krayin YES ta Ukrayiny: sotsiolohe-politolohichnyy analiz [Preventing the spread of interethnic xenophobia based on the best practices of the EU and Ukraine: a sociological and political analysis]. *Mizhnarodnyy naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats' - International Scientific Bulletin: a collection of scientific papers, 1-2 (23-24), 92-102*. Uzhhorod: DVNZ «UzhNU» [in Ukrainian].
5. Retrieved from <https://www.biorxiv.org/content/10.1101/2020.08.07.238329v3> [in English].
6. Retrieved from <https://academic.oup.com/gigascience/article/10/1/giaa159/6079618?searchresult=1> [in English].
7. Retrieved from <https://academic.oup.com/gigascience/article/10/1/giaa159/6079618?searchresult=1> [in English].